

ДЭФІС ЯК СРОДАК АКТУАЛІЗАЦЫІ КАМУНІКАТЫЎНА- ПРАГМАТЫЧНАГА ПАТЭНЦЫЯЛУ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ

HYPHEN AS A MEANS OF ACTUALIZATION COMMUNICATIVE-PRAGMATIC POTENTIAL LITERARY TEXT

В. М. Шаршнёва,
*кандыдат філалагічных навук,
дацэнт, дацэнт кафедры агульнага
і славянскага мовазнаўства
МДУ імя А. А. Куляшова*

V. Sharshniova,
*Ph. D. in philological sciences,
docent, docent of the Department
of Slavic Philology of Mogilev State
A. A. Kuleshov University*

Паступіў у рэдакцыю 14.03.2024.

Received on 14.03.2024.

У артыкуле абгрунтоўваецца магчымасць дэфіса быць носьбітам камунікатыўна-прагматычнага патэнцыялу, спецыфічным сродкам графічнай маркіраванасці, які прыводзіць да графічных і кампазіцыйных зрухаў. Прагматычна арыентаваныя дэфісныя напісанні кваліфікуюцца як аказіянальныя, не зафіксаваныя слоўнікамі напісанні слоў, спалучэнняў слоў або сказаў. На прыкладах твораў сучаснай мастацкай літаратуры ілюструецца сувязь прагматычнага ўздзеяння дэфіса з яго здольнасцю да інтэграцыі асобных слоў, спалучэнняў слоў, частак сказа або сказаў з мэтай перадачы дадатковых аўтарскіх інтэнцый. Прапануецца класіфікацыя дэфісных напісанняў паводле кантэкстуальнай залежнасці на аўтаномныя, кантэкстуальна абумоўленыя і інтэртэкстуальна абумоўленыя. Адзначаецца, што кожная з указаных груп адрозніваецца семантычнай звязанасцю з кантэкстам, наяўнасцю унутрытэкставых і міжтэкставых сувязей, імпліцытнай насычанасцю.

Ключавыя словы: камунікатыўна-прагматычны, прагматычны, дэфіс, дэфісныя напісанні, мастацкі тэкст, аказіянальны.

The article substantiates the possibility of a hyphen to be a carrier of communicative-pragmatic potential, a specific means of graphic marking, which leads to graphic and compositional shifts. Pragmatically oriented hyphen spelling qualifies as an occasional spelling of words, phrases or sentences that are not recorded in dictionaries. Examples of works of modern fiction illustrate the connection between the pragmatic impact of the hyphen and its ability to combine individual words, combinations of words, parts of sentences or sentences in order to convey additional authorial intentions. A classification of hyphenated spellings according to contextual dependence into autonomous, contextually determined and intertextually determined is proposed. It is noted that each of these groups is distinguished by a semantic connection with the context, the presence of intratextual and intertextual connections, and implicit richness.

Keywords: communicative-pragmatic, pragmatic, hyphen, hyphenated spellings, literary text, occasional.

Уводзіны. Прагматычны патэнцыял аўтарскіх устаноў звязаны з асаблівасцямі выбару аўтарам вербальнай або невербальнай адзінкі для выражэння прагматычнага зместу і, адпаведна, для атрымання прагназуемага прагматычнага эфекту. Патрэба ў разнастайнасці выяўленчых сродкаў прыводзіць да выкарыстання прывычных знакаў у новых, не ўласцівых для іх раней функцыях. Цікавым у камунікатыўна-прагматычных адносінах уяўляецца дэфіс. У семантыцы тэрміна сумяшчаюцца супрацьлеглыя значэнні раздзялення і злучэння, паколькі «дэфіс адначасова раздзяляе слова на 2 часткі, першая з якіх застаецца на адным радку, другая – пераносіцца на наступны, але ён жа “папярэджвае” чытача, што слова не завершана, адсылае яго да другой яго часткі, тым самым забяспечваючы адзінства намінатыўнай адзінкі» [1, с. 682].

В. У. Іванова адзначае: «Мастацкая літаратура можа дастаткова доўга супраціўляцца падобнаму стылістычнаму прыёму, які, па сутнасці, разбягаецца з агульнапрынятымі нормаўмі.

Але ў некаторых аўтараў <...> можна знайсці прыклады выкарыстання цэлых доўгіх фразавых адзінстваў у ролі аднаго слова <...>. Гэта тэндэнцыя здаецца прыналежнай не аднаму аўтару і мове, а эпосе, якая стварала тэксты на розных еўрапейскіх мовах» [2, с. 44–45].

Сугучнай з пазіцыяй з В. У. Іванова ўспрымаецца меркаванне Г. К. Гімалетдынавай, якая лічыць новым у мастацкай празаічнай літаратуры дэфіснае «аб'яднанне слоў у цэласнааформленыя галафрастычныя канструкцыі (структуры)» [3, с. 192] – канструкцыі, утвораныя шляхам зліцця сказа або яго часткі ў адзінае цэлае.

Т. В. Папова мяркуе, што ў такіх шматкампанентных канструкцыях дэфіс успрымаецца як тэкстаўтваральны сродак, паколькі актуалізуе пэўныя ключавыя сэнсы тэксту, семантычна ўзбагачае яго, а таксама пацвярджае прагматычную арыентаванасць гэтага знака: «Дэфіс можа выкарыстоўвацца для арганізацыі ўспрымання канцэптually-сэнсавага зместу тэксту чытачом: з дапамогай злучка акцэнтую-

еще ўвага на частках слова, якія перадаюць значныя для аўтара сэнсы» [1, с. 686].

Даследаванне дэфіса як носьбіта прагматычнага патэнцыялу ўяўляецца надзвычай актуальным, паколькі ў мове мастацкай літаратуры, асабліва ў апошнія дзесяцігоддзі, назіраецца тэндэнцыя да больш свабоднага яго выкарыстання, што дазваляе чытачу «расстаўляць сэнсавыя акцэнтны ў структуры выказвання, дае рэцыпіенту свабоду ў інтэрпрэтацыі мадальна-ацэначнага зместу выказвання; выражае яўныя і скрытыя камунікатыўныя намеры; актуалізуе моўныя (вербальныя) адзінкі з пункту погляду закладзенага ў іх інтэрпрэтацыйнага патэнцыялу; кадзіруе ўскосныя сэнсы выказвання» [4, с. 12].

Асноўная частка. Напісанне праз дэфіс слоў і сказаў у мове сучаснай мастацкай прозы ўспрымаецца як спецыфічны сродак графічнай маркіраванасці, які прыводзіць да графічных і кампазіцыйных зрухаў. Сярод іншых такіх сродкаў Г. Д. Ахметава называе асабліваасці шрыфту (буіны, тлусты, курсіў, дробны і інш.); спецыяльныя значкі (зорачка і інш.); закрэсліванне; квадратныя дужкі; поўную адсутнасць знакаў прыпынку. Аналізуючы функцыі дэфіса, даследчык звязвае яго ўжыванне з паняццем «словаўтваральнага выбуху» [5, с. 29], сцвярджае, што «дэфіс рэпрэзентуе магчымасць запаўнення сэнсавага прабелу, перадае штосьці (і г. д., і да т. п.), наводзіць на лінейнасць – г. зн. пералік паняццяў аднаго парадку» [5, с. 132].

Т. Д. Нгуен накіроўвае на ўспрыняцце моўных адзінак, якія змяшчаюць дэфіс, як аказіянальных і прапануе звярнуць асаблівую ўвагу на іх прагматычны змест, паколькі неўзуальныя дэфісныя напісанні «выражаюць адносіны адрасанта да знака і могуць служыць сродкам персуазійнага ўздзеяння на адрасата ў сферы ацэначнасці не рацыянальнай, а эмацыянальнай» [6, с. 5–6]. Пры гэтым сцвярджаецца ўжыванне дэфіса як сродку выразнасці, таму што ён вылучае адрэзак тэксту, надае яму экспрэсію, выразнасць, непаўторнасць. Пры гэтым аўтар апісвае наступныя функцыі дэфісных адзінак: характарыстычную, сігнальную, антрапанімічную, абагульняльную, цытатную, гульнявую, кампрэсіўную, намінацыйную [6].

У сучаснай беларускай прозе адзначаецца актыўнае выкарыстанне дэфіса для стварэння аказіянальных намінацый, у якіх падкрэсліваецца цэласнасць, непадзельнасць называемай падзеі рэчаіснасці ці яе прымет: *тут-і-цяпер* (А. Брава) *знайшоў-сябе-ў-свеце* (І. Бабкоў), *без-лішніх-цырымоній* (Я. Пінчук), *кветкі-кавярня-кіно-парк-падарожжа-на-трамвайчыку-домкава-прыемныя-салодкія-абдымкі-размовы-да-*

самай-раніцы (Я. Мартыновіч) і інш. У такім выпадку дэфіс аб'ядноўвае асобныя словы, якія маюць значэнне аднаго паняцця. Пры гэтым моўныя адзінкі аб'ядноўваюцца «па прынцыпе інкарпарацыі» [2, с. 44] і парушаюць прывычнае ўспрыняцце слова і сказа.

Пры стварэнні складаных намінацый дэфісна аформленая адзінка можа ўяўляць з сябе не толькі асобнае слова: *ні-ч-чога ўчарашняга* (В. Доўнар), *Ціка-а-ава ўсё гэта!* (А. Федарэнка), *Я сюды больш ніколі не вярнуся! Ніколі!!!* (Т. Будовіч-Барадуля), але і сінтаксічныя канструкцыі рознай ступені складанасці: словазлучэнне: *у доўгім шляху ад жы-та да жы-ва-та* (В. Доўнар), *без-лішніх-цырымоній метро* (Я. Пінчук); спалучэнне аднародных членаў сказа: *пісаць пра птушчак-траўку-кветчкі* (А. Федарэнка), *з прыбамбасамі ў выгледзе брэлакаў-шкілетаў-тэрмінатараў-бэтменаў* (М. Адам); складаны сказ: *Помогите-я-тоже-люблю-человека* (В. Радунь) і інш. У кожным выпадку адзначаныя напісанні перадаюць інфармацыю значна большую, чым яны змяшчаюць у сваіх узуальна аформленых моўных эквівалентах.

Зыходзячы з адзначанага, пад прагматычна арыентаванымі дэфіснымі напісаннямі варта разумець аказіянальнае, не зафіксаванае слоўнікамі напісанне слоў, спалучэнняў слоў або сказаў. Варта, аднак, заўважыць, што іх прагматычныя функцыі часта абумоўлены магчымасцю раздзяляць слова на асобныя элементы або, наадварот, аб'ядноўваць словы ў адзінае шматкампанентнае цэлае. У гэтых адносінах варта асобна звярнуць увагу на ўнутрыслоўную і міжслоўную дэфісацыю. Незалежна ад накіраванасці на раздзельнае або аб'яднанае ўспрыняцце неўзуальны дэфіс спрыяе змяненню агульнапрынятага лексічнага значэння, надае слову / спалучэнню слоў / сказу адметную афарбоўку, што дазваляе гаварыць аб яго эмацыянальна-экспрэсіўнай і акцэнтацыйнай функцыі. Аднак у той час як для ўнутрыслоўнай дэфісацыі найбольш характэрна акцэнтаванне слова, яго эмацыянальна-экспрэсіўнае ўзбагачэнне, то міжслоўная дэфісацыя вылучаецца сваёй тэкстаўтваральнай накіраванасцю, паколькі «ўжываецца пры стварэнні аднатыпных намінацый, якія актуалізуюць пэўныя ключавыя сэнсы тэксту» [5, с. 13].

Асобная роля ў стварэнні інфармацыйна насычанага, па-мастацку кампактнага выкладу належыць міжслоўнай дэфісацыі, якая арганізуе канструкцыі з двух і больш слоў, дазваляючы аўтару перадаць дынаміку з'яў, цэласнасць і ўзаемазвязанасць прадметаў, адзінства ўспрыняцця, не звяртаючыся пры гэтым да аб'ёмных дзеяслоўных канструкцый і разгорнутых тлумачэнняў. Міжслоўная дэфісацыя да-

памагае «не толькі апісаць, але і максімальна сцісла і ў той жа час ярка ахарактарызаваць тыя або іншыя станы людзей, што можна расцаніць як найбольш удалы спосаб выражэння аўтарскай экспрэсіі» [3, с. 194].

Ужыванне дэфіса ў канструкцыях, якія складаюцца з двух (і больш) кампанентаў, заўсёды аказіянальнае, кантэкстуальна абумоўленае і ў кожным выпадку ўнікальнае. Пры дапамозе дэфіса аўтар не проста аб'ядноўвае ў адзінае цэлае шэраг разнапланавых і нават часам несумяшчальных паняццяў або з'яў, якія нясуць адзіную сэнсавую нагрузку, а яшчэ і падкрэслівае іх камунікатыўна-прагматычную насычанасць, імпліцытнуну змястоўнасць.

У залежнасці ад кантэкстуальнай абумоўленасці прагматычна арыентаваныя міжслоўныя дэфісныя напісанні можна падзяліць на тры групы: аўтаномныя, кантэкстуальна абумоўленыя і інтэртэкстуальна абумоўленыя.

Прагматычнае значэнне **аўтаномных** міжслоўных дэфісных напісанняў вынікае з семантыкі ўключаных у аб'яднаную канструкцыю слоў, а таму зразумела і без успрыняцця ўсяго мастацкага твора або яго часткі: *рэжысёр-мецэнат-альтруіст* – бескарыслівы рэжысёр, які добраахвотна працуе для развіцця тэатральнага мастацтва (М. Адам «Мыла»); *праптушчак-траўку-кветачкі* – пра жывёльны і раслінны свет (А. Федарэнка «Жэтон на метро»); *тут-і-цяпер* – зараз, у гэты момант, у гэтым месцы (А. Брва «Дараванне») і інш.

Прагматыка **кантэкстуальна абумоўленых** дэфісных напісанняў непасрэдна звязана з моўным асяроддзем, у якім яны выкарыстаны:

У футарале ляжала чорная гарошына. Густа-цяжка-ртутная, як кропля аканямелай нафты. Апраўленая ў тонкія карункі срэбра – і на срэбным танюсенькім ланцужку (А. Федарэнка «Афганская шкатулка»);

Я ведаю зараз, як выглядае мая мара, і нават ведаю яе пах. Дзівосна-прывабна-пяшчотны... Як і само жыццё, калі ж, вядома, любіць яго... (Д. Пятровіч «Мара»);

У яго мелася мабіла. Ёй было гадоў дваццаць. Чорная слухайка-цагліна, з тоўстым пальцам антэны (У. Сцяпан «Мама»).

Камунікатыўна-прагматычныя значэнні аказіялізмаў *густа-цяжка-ртутная* (чорная жамчужына), *дзівосна-прывабна-пяшчотны* (пах мары), *слухайка-цагліна* (мабільны тэлефон) вынікаюць толькі з прыведзенага кантэксту. Пазбаўленыя моўнага асяроддзя, у якім яны пастаўлены рэалізаваныя, названыя словы не характарызуюцца прывязанасцю да пэўнага значэння, не абпіраюцца на суму значэнняў уключаных у іх лексічных адзінак. Больш за тое, уся семантычная сукупнасць аб'яднаных адзінак па-

будавана на пераносным, імпліцытным, значэнні кожнай з іх і толькі ў сукупнасці са словам, да якога яны адносяцца, або прадметам, які абазначаюць.

Інтэртэкстуальна абумоўленыя дэфісныя напісанні вылучаюцца тым, што іх інтэрпрэтацыя адбываецца пры дапамозе фонавых ведаў, г. зн. накіроўвае да ўспрымання і асэнсавання дадатковай інфармацыі, напрыклад:

Каля алтарнай часткі, дзе пачыналася апсіда, Юрка ўбачыў, што плот тут павалены, а ў сцяне – як быццам туды трапіў снарад – зеўраў правал. Даху з таго боку не было. Хлопцы – Юрка, а за ім і Віктар – зайшлі ўнутр і... аслупянелі. Над імі былі рэшткі купала – нябесна-блакітнага, адкуль пазіраў Хрыстос-Пантакратар (Д. Пятровіч «Я веру. І вы верце!»).

Аўтарскія інтэнцыі звязаны з неабходнасцю ўспрымання чытачом дадатковага імя Хрыста – Пантакратар – для максімальна поўнага адлюстравання апісанай сітуацыі. Накіроўваючы да асэнсавання слова Пантакратар, пісьменнік падкрэслівае яго боскую ўсёмагутнасць і ўладу над сусветам. У іканаграфіі Ісус Хрыстос у вобразе Пантакратара звычайна адлюстроўваецца ў поўны рост або па пояс, з Евангеллем у адной руцэ і ўзнятай для бласлаўлення другой рукой, яго позірк поўны любові і строгасці адначасова. Відавочна, што, указваючы гэта імя, аўтар імкнецца выклікаць у рэцыпіента звязаныя з апісаннем зрокавыя ўражанні.

Тэкстаўтваральная функцыя дэфісных напісанняў звязана не толькі і не столькі з іх праспекцыйна-рэтраспекцыйнай накіраванасцю, але і з магчымасцю інтанацыйна аб'ядноўваць (інтэграваць) асобныя словы і спалучэнні слоў у адзінае цэлае:

А як жа яму марылася пра гэтую сустрэчу! Ён ужо за тыдзень усё распланаваў: кветкі-кавярня-кіно-парк-падарожжа-на-трамвайчыку-дом-кава-прыемныя-салодкія-абдымкі-размовы-да-самай-раніцы... План не спрацаваў. Нешта адразу не заладзілася (Я. Мартыновіч «Я проста хачу цябе ўбачыць...»).

Дэфіс арганізоўвае ланцужок актуалізаваных слоў, з дапамогай якіх персанаж выражае свае ўяўленні адносна чаканай сустрэчы, а таксама суб'ектыўныя адносіны да таго, што адбываецца. Рэцыпіент у сваю чаргу (або іншы персанаж) з дапамогай інтэрпрэтацыі гэтых адносін атрымлівае дадатковую інфармацыю адносна пераваг і схільнасцей персанажа. У гэтых адносінах можна меркаваць, што пашырэнне прагматычна арыентаваных функцый дэфіса непасрэдна звязана з развіццём моўнай кампрэсіі як аднаго з прыярытэтных лінгвістычных напрамкаў.

Заклучэнне. Такім чынам, у выяўленні ўплыву моўных і маўленчых сродкаў выразнасці на фарміраванне прагматыкі мастацкага тэксту і, адпаведна, аўтарскага ідыястылю значную ролю адыгрывае графічнае афармленне твора, у прыватнасці аказіянальнае, не зафіксаванае слоўнікамі дэфіснае напісанне слоў, спалучэнняў слоў або сказаў. Прымаючы ўдзел у стварэнні вобраза, дэфіснае напісанне робіць мастацкае маўленне эстэтычна значным. Дэфіс у гэтых адносінах можна лічыць тым сігналам, які змяшчае энергію, несувымержную з яго ўласным аб'ёмам, паколькі паведамляе чытачу значна больш, чым уласціва яму па-за межамі мастацкага тэксту, у сістэме мовы.

У камунікатыўна-прагматычных адносінах дэфіс успрымаецца як сродак выражэння аўтарскай экспрэсіі, яго выкарыстанне з'яўляецца надзвычай арыгінальным і эфектыўным спосабам маўленчага ўздзеяння. Прагматычнае ўздзеянне дэфіса звязана з яго здольнасцю да інтэграцыі асобных слоў, спалучэнняў слоў, частак сказа або сказаў з мэтай перадачы дадатковых аўтарскіх інтэнцый, прычым дэфіснае напісанне больш дакладна выражае аўтарскія інтэнцыі і актуалізуе эмацыянальны стан персанажа, без разумення якога ўспрыняцце чытачом твора было б няпоўным.

Спецыфіка выкарыстання дэфіса ў мове беларускай мастацкай літаратуры заключа-

ецца ў яго прагматычна арыентаваным неўзуальным выкарыстанні як знака, што ўказвае на аб'яднанне / раз'яднанне марфем, частак слова або асобных літар, а таксама на інтэграцыю асобных слоў, іх спалучэнняў, частак сказа. Выкарыстоўваючы дэфіснае напісанне, аўтар рэалізуе магчымасць вылучэння таго ці іншага значэння, расстаноўкі неабходных сэнсавых акцэнтаў. Дарэчнае ўжыванне дэфіса дае магчымасць свабоднай інтэрпрэтацыі чытачом аўтарскай інтэнцыі, што надзвычай актуальна для сучасных мастацкіх твораў.

Асобае месца ў творах сучаснай мастацкай літаратуры займаюць двух- і шматкампанентныя канструкцыі з міжслоўным дэфісам, якія ў залежнасці ад кантэкстуальнай абумоўленасці можна падзяліць на тры групы: аўтаномныя, кантэкстуальна абумоўленыя і інтэр-тэкстуальна абумоўленыя. Аўтаномныя міжслоўныя дэфісныя напісанні характарызуюцца семантычнай незалежнасцю, іх значэнне зразумелае па-за межамі твора; сэнс кантэкстуальна абумоўленых дэфісных напісанняў вынікае са зместу твора; тлумачэнне інтэр-тэкстуальна абумоўленых дэфісных напісанняў абапіраецца на міжтэкставае ўзаемадзеянне. Кожная з названых груп адрозніваецца семантычнай звязанасцю з кантэкстам, наяўнасцю праспекцыйна-рэтраспекцыйных унутрытэкставых сувязей, імпліцытнай насычанасцю.

ЛІТАРАТУРА

1. *Попова, Т. В.* Полифункциональность русского дефиса / Т. В. Попова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2010. – № 4(2). – С. 682–686.
2. *Иванов, В. В.* В чем разница между предложением, словосочетанием и словом: don't-touch-me-or-I'll kill-you sort of countenance / В. В. Иванов // Лингвистика третьего тысячелетия: Вопросы к будущему. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 42–45.
3. *Гималетдинова, Г. К.* Семантика и прагматика английского дефиса / Г. К. Гималетдинова // Ученые записки Казанского университета. Гуманитарные науки. – 2010. – Т. 152. – Кн. 6. – С. 188–198.
4. *Соболь, Е. Ю.* Невербальные компоненты текстовой информации (на материале английской художественной литературы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 2009. – 20 с.
5. *Ахметова, Г. Д.* Живой литературный текст / Г. Д. Ахметова. – М. : Ваш полиграфический партнер, 2012. – 256 с.
6. *Нгуен, Т. Д.* Русские дефисосодержащие единицы в лингвистическом и прагматическом аспектах (с позиции носителя вьетнамского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. Д. Нгуен. – М., 2017. – 25 с.

REFERENCES

1. *Popova, T. V.* Polifunktional'nost' russkogo defisa / T. V. Popova // Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. – 2010. – № 4(2). – S. 682–686.
2. *Ivanov, V. V.* V chem raznica mezhdru predlozheniem, slovosochetaniem i slovom: don't-touch-me-or-I'll kill-you sort of countenance / V. V. Ivanov // Lingvistika tret'ego tysyacheletiya: Voprosy k budushchemu. – M. : Yazyki slavyanskoy kultury, 2004. – S. 42–45.
3. *Gimaletdinova, G. K.* Semantika i pragmatika anglijskogo defisa / G. K. Gimaletdinova // Uchenye zapiski Kazanskogo universiteta. Gumanitarnye nauki. – 2010. – T. 152. – Kn. 6. – S. 188–198.
4. *Sobol', E. Yu.* Neverbal'nye komponenty tekstovoj informacii (na materiale anglijskoj hudozhestvennoj literatury) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. – M., 2009. – 20 s.
5. *Ahmetova, G. D.* Zhivoj literaturnyj tekst / G. D. Ahmetova. – M. : Vash poligraficheskij partner, 2012. – 256 s.
6. *Nguen, T. D.* Russkie defisosoderzhashchie edinyicy v lingvisticheskom i pragmaticheskom aspektah (s pozicii nositelya v'etnamskogo yazyka) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk / T. D. Nguen. – M., 2017. – 25 s.